

Nada Barbarič

Gimnazija Bežigrad

Šolski esej v drugem letniku srednje šole — vaje za razvijanje razpravljalnega esej^{*}

Na maturi iz slovenskega jezika bodo dijaki izbirali med dvema tipoma šolskega esej: razpravljalnim in interpretativnim. Nemogoče je, da bi se oba tipa naučili pisati šele v četrtem letniku pred maturo, zato je smiselno prvine razpravljalnega esej^a uvajati že v drugem letniku, da se dijaki vsaj navadijo na postopek pisanja. To še ne bodo zreli razpravljalni eseji, temveč postopno preseganje komentarja iz prvega letnika, zato so tudi tu uporabne vse vaje za delo ob besedilu, ki so bile že obdelane v priročniku za učitelja za 1. letnik srednje šole. Še več: če dijakom te vaje povzročajo težave in se jim zdijo pretežke, potem je treba z vajami za razpravljalni esej še počakati in mogoče le občasno uporabiti katero prvino.

Izbira snovi za razpravljalne eseje

Prevelike svobode pri izbiri snovi pravzaprav nimamo, odkar je prvo vodilo pouka književnosti katalog za maturo, glede na obseg v večini ur zavezujoč. Bolj odprta so le predpisana domača branja, ki so se v šolski praksi pokazala kot dobro gradivo za seminarsko delo pri pripravi na razpravljalne eseje.

Branje besedila

Natančno branje in jasno razumevanje besedila je pogoj za kakršno koli pisanje o literaturi. Dosedanje razčlenbe predmaturitenih poskusnih esejev kažejo, da večina dijakov bere površno. Približno sledijo zgodbi, zaradi intenzivnega doživljanja zanemarijo cele plasti besedila, osebe presojujejo po svojih moralnih normah, o besedilu pa vedo povedati nekaj najsprejemljivejših informacij, ki bi se lahko nanašale tudi na drugo besedilo. Še posebej veliko netočnosti je pri branju daljših besedil, torej pri domačem branju, marsikomu se zdi dovolj, če v povzetku sošolca ali vsebinah slovenskih literarnih del prebere zgodbo. Prav tako ni dovolj, če je knjigo bral pred leti, v osnovni šoli. Ministrstvo za šolstvo je sprožilo hvalevredno akcijo kritja stroškov knjig za obvezno domače branje, tako da ne bo šolske knjižnice v Sloveniji, ki bi se mogla zgovarjati, da obveznih domačih branj nima. Prenovljeni učni načrt za pouk književnosti je napravil konec časom, ko se je dalo k pouku slovenščine hoditi brez beril, o domačem branju pa se je pisalo po točkah doma, s knjigo ali brez nje.

^{*} Članek je namenjen za Književnost v drugem letniku srednje šole, priročnik za učitelja, ki ga bo pripravila skupina za prenovu pouka slovenščine v srednji šoli. Ker kaže, da bo knjiga natisnjena šele naslednjo zimo ali kasneje, vaje pa profesorji nujno potrebujejo, je poprejšnja objava v strokovni publicistiki edina možnost informiranja.

Za pripravo šolskega literarnega eseja se morajo dijaki navaditi na ponovljeno branje besedil. Po prvem branju in prvem vtisu sledi drugo branje s svinčnikom in papirjem, označevanje teksta, dnevnik branja, zapiski. Natančna obnova ali natančni odgovori na vprašanja ob besedilu so znak, da dijaki prav berejo, v nobenem letniku ni sramota vprašati, kje v besedilu kaj piše. Čim natančneje se priučijo tehnike branja, lažje jim bo šlo pri interpretativnem eseju, kjer je razumevanje besedila vezano na opazovanje vseh fines v besedilu.

Dijakom mora postati besedilo tako domače, da pri branju brez posebnih težav najdejo zahtevane odlomke v knjigi, na ustna vprašanja pa naj odgovarjajo ob besedilih v berilih.

Branje opomb in komentarjev

Če dijakov še nismo navajali na uporabo virov, je zdaj skrajni čas, da se tega priučijo. Na začetku jih usmerjamo v opombe in komentarje, ki so v knjigah za domače branje. Republiška predmetna komisija za slovenski jezik meni, da za dijaške potrebe zadoščajo opombe in komentarji v Kondorju in Klasju. V izdajah Mihelača in Karantanije je opomb premalo, v Sto romanih in Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev pa preveč. Najbolje je, če v za to posebej določeni uri z dijaki predelamo tipe opomb in komentarjev v eni od knjig domačega branja, z njimi ugotovimo, kateri so bistveni in uporabni, damo pa jim tudi navodila, kako naj si ob opombah naredijo zapiske. Znanje zgoščenega obnavljanja je zdaj nujno, saj si večina na začetku ne zna izpisovati bistvenih tematskih prvin, pa tudi ne vedo, katere opombe bodo pri pisanju eseja lažje uporabili. Pri navajanju na branje opomb in komentarjev je treba tudi razložiti, kako citiramo in kako navedemo seznam virov in literature. Ločijo naj med dobesednim, torej do pike natančnim citiranjem in povzemanjem, pri navajanju virov in literature pa naj se držijo osnovnih zahtev, ki veljajo za strokovne publikacije.

Navajanje na uporabo različnih virov in literature počasi pripelje do preseganja knjig za domače branje. Marsikoga zamika, da bi si o obravnavani snovi prebral še drug članek ali razpravo. Tu se odpira nova, širša vloga šolske knjižnice. Ure slovenščine v šolski knjižnici niso novost, tudi seznanjanje z iskanjem podatkov v knjižnici je teklo že v usmerjenem izobraževanju. Vsaj enkrat v prvem ali drugem letniku naj si dijaki knjižnico organizirano ogledajo, se seznanijo s katalogom, načeli katalogiziranja in, če je mogoče, v večji, mestni knjižnici tudi z računalniško knjižnično mrežo. Tudi potem, ko iskanje dodatnih virov v knjižnici že obvladajo, je potrebna profesorjeva pomoč, saj ne vedo, katere vire bi lahko uporabili. Pri prvi selekciji jim je treba pomagati, opozorimo jih, naj se opirajo predvsem na novejšje vire in na priznane avtorje, na vire, ki so napisani po znanstvenih načelih v strokovno-znanstvenem jeziku.

Zelo nebogljenim učencem je včasih celo dobro svetovati, kakšna naj bo zunanja oblika zapiskov in izpiskov. Preglednejše je pisanje na liste manjšega formata samo na eni strani, prav tako podčrtovanje ključnih besed v zapiskih, uporaba barvnih flomastrov za označevanje ipd. Iz zapiskov se mora znajti vsak sam, zato jih ni mogoče narediti še za sošolca.

Če pa bi radi preverili kakovost zapiskov po naših predavanjih, zlasti še po urah aktivnega pouka, odprimo šolski zvezek kakega povprečnega učenca. Red ali godlja, ki vladata tam, nas bosta poučila, kakšna je raven zapisovanja v razredu in koliko podatkov o zapisovanju je smiselno posredovati.

Uvajanje prvih razpravljalnih esejev

Izkušnje iz prakse kažejo, da je dijakom pred pisanjem najbolje razložiti, kaj sploh je šolski razpravljalni esej. Gre za posebno obliko šolskega spisa, kjer naj bi dijak s povezavo in primerjavo raznih prvin literarnih del povezal znanje z lastnimi opažanji. Razpravljalni esej ima vse lastnosti organizirane besedilne vrste, ki so zaradi lažjega pisanja natančneje razložene z prvinami problemskega pristopa. Tako uvod postane definicija problema in teza, jedro razčlemba problema z argumenti in protiargumenti, zaključek pa sinteza in odgovor na postavljeno vprašanje. Ker gre za pisanje na višji, polstrokovni ravni, je pogovornost izražanja odsvetovana, prav tako pa

razčustvovanost ali polemičnost; pisati je treba nevtrarno, to pa še ne pomeni, da je treba pisati dolgočasno. Pisanje mora biti razdeljeno na smiselne, ne predolge odstavke, za katere veljajo ista metodična priporočila kot za komentar prvega letnika.

Prvih nekaj razpravljalnih esejev zasnujemo skupaj, tako ob krajšem odlomku kot ob domačem branju. V berilu si izberemo odlomek, ki dijakom »leži«, od čtiva pa lažje besedilo, v začetku drugega letnika morda Gogoljev Plašč.

Vzorec metodične izpeljave priprave na razpravljalni esej

Tolstoj: Vojna in mir (Berilo 2, str. 109—113)

Odlomek preberemo in ob njem obdelamo prvine interpretacije iz kataloga za maturo (realistični zgodovinski roman kot epopeja, analiza etične ideje v funkciji umetniškega). Te prvine so za temo za esej v drugem letniku pretežke, zato spadajo k razlagi.

Po prebranem odlomku z razredom prediskutiramo vse teme, o katerih bi lahko ob prebranem odlomku pisali. Večina tem v tem letniku je vezana na širše, ne pa na najožje probleme v zvezi z književnostjo. Teme, ki se ob taki diskusiji izčistijo, so lahko naslednje :

- psihološka podoba Napoleona (najpogostejša),
- tok Napoleonovega premišljevanja,
- potek dramatičnosti odlomka,
- primerjava opisa Moskve med začetkom in koncem odlomka,
- vloga francoskih citatov v besedilu,
- realizem v odlomku ipd.

Pri diskusiji se o vsaki od zapisanih tem vprašamo, ali je dovolj problemska, torej ali imamo o njej dovolj podatkov in gradiva za argumente, da bomo lahko pisali.

V nadaljevanju ure razred razdelimo na skupine po 3–4 učence, približno izenačene po sposobnostih. Vsaka od skupin naj si izbere eno od zapisanih tem, v zvezi z njo naj oblikuje eno, lahko tudi dve tezi oz. stališči, ki jih bo v eseju zagovarjala. Delo skupin je tu zelo ustvarjalno, ker v skupni diskusiji veliko lažje razčistijo vprašanja, ki se postavljajo med pisanjem šolskega eseja. Med delom skupinam pomagamo toliko, kolikor se zatika, predvsem pa pri vsaki skupini pomagamo ločiti med tezo in skrajšano obnovo.

Tako je recimo teza, da je Napoleon v romanu prikazan precej pristransko, kot domišljav osvajalec, ne pa, da Napoleon stoji pred Moskvo in čaka odposlance. Prav tako je teza, da Napoleonovo razmišljanje teče precej neurejeno, da je polno preskokov, čustveno, da pa se ves čas vrti okoli njegove moči in njegovega pomena, ni pa teza, da Napoleon razmišlja o svoji politiki do Rusov.

Oblikovanje teze oz. osnovnega stališča je za rdečo nit v nadaljnjem pisanju izredno pomembno, kajti praksa kaže, da se spisi brez teze hitro zgubijo in razblinijo v leporečje ali zmedeno obnavljanje besedila. Dijakom povemo, da morajo imeti tezo pri pisanju ves čas v glavi in da jo morajo večkrat znova prebrati, ko začenjajo nov odstavek. In enem od seminarjev za profesorje o eseju je bila omenjena celo možnost, da si dijaki v začetku tezo zapišejo z drugo barvo samo zato, da se zavejo, da je izhodišče ključna povezujoča prvina spisa.

Postopek utemeljevanja, ki sledi, je zdaj zahtevnejši in bolj dodelan kot v komentarju prvega letnika. Skupine naj po določitvi teze skušajo poiskati v tekstu besedilu 3 primere (lahko tudi več, a ne preveč), ki bodo dokazovali tezo in ki jih bodo lahko razvili v argument. V daljših besedilih je primere lažje poiskati, pri krajših pa je nujno toliko pozornejše branje. Osnovni miselni postopki, s katerimi dijak primere iz knjige preoblikuje v prepričljivejši argument, so navedeni v delnih ciljnih kataloga za maturo iz slovenskega jezika (str. 8). Gre predvsem za razvrščanje, primerjanje, pojasnjevanje, povezovanje in posploševanje, medtem ko je lastno utemeljeno vrednotenje v začetku drugega letnika pretežavno.

Ti postopki so navaden del problemskega pouka in ne povzročajo težav, če so dijaki miselnih tehnik že vajeni. Če pa bi bila to zanje pri pripravi na razpravljalni esej čisto nova in neznana zahteva, je to seveda prehudo. Zato jim pri izpeljavi utemeljevanja pri prvih esejih te postopke pomagamo konkretizirati z vprašanji. Postopoma pa jih le naučimo, da je razvrščanje vnašanje prvin v kakršen koli sestav, primerjanje je iskanje skupnih točk in razlik, pojasnjevanje iskanje vzročno-posledičnih razmerij, povezovanje iskanje razmerij med prvinami in celoto, posploševanje pa izpostavljanje skupnih, abstrahiranih lastnosti. Nujno je namreč, da dijaki vedo, kaj pomenijo posamezni med sabo tako podobni izrazi. Na maturi bodo ti izrazi del navodil za pisanje eseja in verjetno tudi del meril za ocenjevanje. Vse se da sicer še razložiti v četrtem letniku, pred maturo, je pa le bolje, če se dijaki začnejo prej zavedati, katere miselne operacije uporabljajo pri svojem pisanju in da se bodo prav te zahtevale od njih tudi na maturi.

Pri našem vzorčnem eseu o problematiki v Vojni in miru tako lahko dijaki poiščejo številne argumente za omenjene teze.

a) Za tezo, da je Napoleon opisan pristransko, kot domišljav človek:

1. njegovo vedenje, kako hodi po Poklonskem hribu, kako se ozira na Moskvo in čaka na odposlance, kaže človeka, ki ni navajen porazov;
2. njegovo razmišljanje velja predvsem njegovi osebni veličini in uveljavitvi, načrtuje, kako bo Ruse obsipal s svojo milostjo, ustanavljal dobrodelne zavode, posvečene svoji materi ipd.;
3. njegovo razmerje do drugih je zaničljivo, o Aleksandru, ruskem carju, premišljuje kot o nekom, s katerim sta se osebno sprla, z odposlanstvom bo govoril slovesno in vzvišeno, do premagancev bo usmiljen ipd.;
4. njegovo spremstvo se ga upravičeno boji, ne povejo mu, da je Moskva prazna, za hrbtom samo šušljajo o smešnosti položaja;
5. ko ugotovi, da odposlanstva ne bo, se ustavi v predmestju in se ne more sprijazniti z resnico
- (6. mogoč protiargument: Napoleon je vladar in ne more razmišljati skromno, to ne pritiče ne funkciji ne trenutnemu položaju).

b) Za tezo, da je Napoleonovo razmišljanje precej neurejeno, vendar vezano izključno na lastno pomembnost:

1. nepovezano premišljuje, kako stoji pred Moskvo, pa o svoji milosti, nato preskoči na politiko do Aleksandra, v domišljiji sestavlja govor;
2. ko je govor, o katerem ne zvemo drugega, kot da je poln dostojanstva in veličine, pripravljen, se mu misli vrtijo okrog lastne velikodušnosti, dobrodelnih zavodov, čustev do matere, pa spet preskočijo na pričakovane odposlance;
3. vse to kaže na precejšnje miselne preskoke pod vplivom čustev, ki se kažejo tudi na ravni besedila, veliko je zamolkov s tremi pikami, klicajev, pomišljajev, čustvene obarvanosti na vseh ravlinah besedila;
4. če bi hoteli dokazati, da je Napoleon sebi najpomembnejši, bi lahko ugotavljali še, da je večina stavkov njegovega premišljevanja prvoosebnih, pa tudi, da samega sebe označuje z vrednostno preveličanim izrazjem
- (5. mogoč protiargument: Napoleon je čustveno razburjen, pod stresom, v takih stanjih doživljamo vse izrazito osebno prizadeto).

Marsikatera postavka iz te argumentacije utemeljuje tudi prejšnji esej, tako da se pri več naslovih na isto besedilo teme dostikrat prekrivajo.

Ko skupine poiščejo in prediskutirajo argumente ter o opravljenem delu poročajo, je neposredno šolskega dela konec. Njihova poročila so po tako razčlenjeni uri v marsičem že sinteza in odgovor na vprašanje, tako da končne splošne ugotovitve povzročajo manj težav kakor iskanje problema in teze. Opozorimo še na logično urejeno oblikovanje dokončnega eseja v odstavke (obrazec »vsak odstavek — ena misel oz. en argument«), njihovo hierarhijo in gradacijo. Dijaki eseje po

izoblikovanih predlogih napišejo doma npr. v enem tednu (esej »od danes do jutri« ne gre, ker potrebujejo posamezniki dan ali dva, da uredijo koncept). Eseje pregledamo in jim damo povratno informacijo v obliki, ki so je najbolj navajeni. Najboljše, a najzamudnejše je popravljanje z individualnimi komentarji, torej spremljanje napredka vsakega posameznika. Slabo je, če prve eseje ocenjujemo z ocenami. Dobro je, če jih ovrednotimo v smislu pozitivnega dosežka, torej tudi vloženega truda in upoštevanja svojih navodil.

Zgodi pa se, da dijaki samodejno, zaradi diskusij v skupini, opazijo že tudi protiargumente za svoje trditve. Zrela argumentacija višjega tipa obsega protiargument kot integralni del razpravljanja, pri drugošolcih pa se dosega le izjemoma. Tudi če postopek protiargumentacije razložimo, s protiargumenti večinoma sami sebe pobijejo. Če pa jih opazijo, je to obogatitev šolskega eseja, sprejemanje stališč drugega in širjenje zornega kota. Dostikrat se zgodi, da se jim zaradi različnih stališč teza ne zdi več dobra in jo zato predelajo, tudi izbrani argumenti se jim kažejo v drugačni luči. Vse to kaže na živahnost razmišljanja, pa tudi na to, koliko časa je treba za logičen in koherenten esej od osnutka do končne izdelave.

Kot je videti iz postopka utemeljevanja, se pri obravnavanju problematike umikajo v ozadje lastna občutja. Mišljeno je predvsem neargumentirano čustvovanje in moraliziranje, ki ga povzroča enostransko branje besedila. Lastno mišljenje in utemeljevanje trditve se vidi v celotnem postopku oblikovanja eseja, ne pa v razčustvovanih stavkih na koncu. Lastno mišljenje je vidno v tem, ali dijak sploh zna poiskati problem, ali je zmožen ob njem zavzeti lastno stališče in oblikovati tezo, ali zna poiskati prepričljive primere in jih vklopiti v utemeljevanje, kako logični in izpeljani so njegovi argumenti. Vrednotenje v smislu postopkov, ki jih pozna literarna aksiologija, torej iskanje spoznavnih, etičnih in estetskih prvin, učencem na tej stopnji ni razumljivo. Pri zelo sposobnih razredih je mogoče tu in tam do konca drugega letnika omeniti, da tako vrednotenje obstaja, in izpostaviti v posameznih knjižnih delih katero od teh prvin, vendar večino iskanja opravi učitelj. Pri Tolstoju bi se širše res dalo govoriti o etičnosti tolstojanstva, vendar pa ga v obravnavanem odlomku ni in o njem lahko samo poročamo.

V eseju o Vojni in miru je tako precej odveč, čeprav še mogoče, da nam dijaki moralizirajo o Napoleonu, kako jim je v vsem vedenju zopr in da je take ljudi zgodovina vedno povozila, ker je treba živeti po višjih vrednotah in biti dober do drugih in ne misliti samo nase. Prav tako je odveč, čeprav razumljivo, da mu privoščijo, ker je bila Moskva prazna in jo je zato dobil po glavi zaradi svoje domišljavosti. V zgodovinskem romanu so zgodovinska dejstva nespremenljiva in strategija Kutuzova z izpraznitvijo Moskve je del širšega koncepta ruskega bojevanja s Francozi. O tem ne moremo čustvovati ali moralizirati.

Voja in mir pa ni samo zgodovinska snov, temveč je zgodovinski roman, torej književnost. Dosedanje razčlenbe poskusnih esejev za poskusno maturo kažejo, da je dijakom težavno ločevati med fikcijo in resničnostjo. Tako npr. so jim manj simpatični junaki iz realističnih del kot pa Cankarjevi, kjer je pripovedna perspektiva avtorialna. Če je delo napisano v nevtralnem slogu, ga niže vrednotijo kot tako, kjer je čustveno poudarjenega sloga veliko. Razdalja do lastnega doživljanja, racionalizirano opazovanje, kaj ob književnem delu občutimo in zakaj, peljeta do zavedanja, kako poseben, z besedami ustvarjen svet je književnost. Ob Tolstojevem besedilu je odlična priložnost za postavljanje razmerij med zgodovino, resničnostjo in književnostjo. Napoleon je nesporno bil zgodovinska oseba in Moskvo so Rusi dejansko zapustili, prikaz Napoleonovega doživljanja pa je Tolstojev. Tolstojeva domišljija ga je oblikovala kot domišljavega in samovšečnega osvajalca, ki pred Moskvo vzvišeno čaka odposlanstva. Če nam Napoleon ni simpatičen in se nam zdi nadut, je to zaradi Tolstojevega pisanja, stvari, o katerih Napoleon premišljuje, si je izmislil Tolstoj, in če se nam zdijo resnične in verjetne, pomeni, da so napisane v tako prepričljivem stilu. Če se nam zdi Napoleonovo premišljevanje precej čustveno, je to zato, ker so stavki kratki, nepovezani, večkrat nedokončani, precej je čustveno obarvanih ločil, poseben poudarek čustvene pristnosti dajejo tudi francoski citati v drugojezičnem besedilu. Opozarjanje na distancirano branje in razumevanje besedila je tudi mogoča pot k postopnemu uvajanju interpretativnega eseja, kjer je

zavedanje, da imamo opraviti s književnostjo in njenimi posebnimi zakonitostmi, še toliko pomembnejše.

Ta metodični model priprave na pisanje eseja se da v več različicah ponavljati in uporabiti tudi pri domačem branju. Resda je nekoliko zamuden, dijakom pa je v veliko pomoč. Dobijo občutek, da šolski esej ni neobvladljiva in težavna naloga, temveč postopek z logičnim vrstnim redom in svojimi pravili. Skupinske diskusije jim pomagajo, da ne iščejo brezupno kakršne koli teze ali argumentov, in pri rednem pisanju se pozna dvig kakovosti.

Možnosti za nadaljnje razpravljalne eseje

Ko dijaki obvladajo tehniko pisanja preprostih razpravljalnih esejev, je več možnosti, kako še usmerjati pisanje esejev.

1. Popolnoma samostojno delo dijakov

Pri pouku se ukvarjamo le s prvinami iz kataloga, dijakom predlagamo esej o kateri koli problematiki ob besedilu. Določimo jim le, ali naj bo ta tematika literarna ali le tematsko vezana na obravnavano snov. To lahko počnemo z razredi, ki jim pisanje res leži in ki uživajo v samostojnosti.

2. Vodení eseji z navodili

Ta oblika je najbolj uporabna pri šolskih nalogah in je v bistvu posnemanje maturitetnega eseja. V navodilih zajamemo vsebinske prvine in taksonomske stopnje, ki naj bi jih dijaki v nalogi upoštevali. Navodila morajo biti natančna, nezavajajoča, ne smejo se ponavljati, usmerjati morajo v esej, in ne v strukturirane odgovore. Dijaki se naučijo natančnega branja navodil in dobijo občutek, kako združiti različne zahteve v enotni besedilni vrsti.

3. Uporaba že predloženih naslovov

Zbirka Klasje DZS ima na koncu knjižice tudi seznam vprašanj in esejskih tem. Zelo dobra izkušnja za vse je, če vprašanja in teme za vse fotokopiramo in se o njih pogovorimo. Ugotovimo, ali je tema preozka, preširoka ali primerna, katere prvine domačega branja bi se pri razpisani temi lahko uporabile, katere teme so splošnejše, katere zahtevajo več književnega znanja. Pri širših temah za višjo raven svetujemo, katero dodatno literaturo bi bilo še mogoče upoštevati in kako jo vplesti v esej.

4. Možganska nevihta in iskanje esejskih tem

S tokom prostega, nevrednotenega asociiranja si dijaki spontano izmislijo čim več esejskih tem raznih kakovostnih stopenj. Teme zapisujemo, zapisane naj sami hierarhizirajo in ovrednotijo. Tako nastane simpatična in imenitna zbirka naslovov za domače eseje, ki so razredom najljubši in zelo uporabni.

Kako pogosto pisati eseje?

Tako pogosto, da vidimo, ali se dijaki v pisanju razvijajo. Uporabne so tudi vse oblike vaj za prvi letnik in za proste eseje, ki so bile v priročnikih za učitelje že obdelane. Če je na koncu drugega letnika dijak zmožen napisati svojim letom primerno smiselno, zaokroženo besedilo z logično izpeljanimi in povezanimi sestavinami, ga bo v tretjem in četrtem letniku z lahkoto dopolnil v zahtevne eseje maturitetnega tipa.

Vaje za razpravljalne eseje po katalogu za maturo

in nekaj sugestij za predvaje za interpretativni esej (opazovanje besedila na podlagi izpostavljenih prvin)

Vaje so nivojske, torej več težavnostnih stopenj. Vse so bile preizkušene pri delu z učenci Gimnazije Bežigrad v zadnjih dveh letih.

Balzac: Oče Goriot

Razvoj Rastignacovega značaja

Zastopanost različnih družbenih plasti v romanu
Najbolj moralna in najbolj nemoralna oseba v romanu
Značajska določenost glavnih in stranskih oseb
Pomen obleke za družbeno uveljavljanje oseb

Flaubert: *Gospa Bovary*

Dialog med Emo in Rodolphom v primerjavi z govori na trgu
Emina podoba v odlomku
Rodolphov značaj, kot ga lahko povzamemo iz njegovega govorjenja in ravnanja
Pogostnost in mesto čustveno poudarjenih izrazov v odlomku

Zola: *Beznica*

Opazovanje hierarhije opisa v odlomku
Miselnost oseb, kot jo lahko določimo iz njihovega ravnanja
Katerim predmetom je pri opisu posvečena največja pozornost in zakaj

Gogolj: *Plašč*

Plasti uradništva, predstavljene v noveli
Temelji in vzroki birokratskega vedenja
Akakijev plašč v primerjavi z Rastignacovimi oblačilnimi problemi
Smiselnost konca v primerjavi z drugimi deli novel
Sredstva izražanja tragikomičnosti

Dostoevski: *Zločin in kazen*

Katere prvine so posebej poudarjene v sanjah Razkolnikova in zakaj
Razčlemba tipov stavkov v njegovem monologu
Potek dramatičnosti odlomka. Kje so prelomi?
Podzavestno in zavestno doživljanje sveta Razkolnikova

Ibsen: *Strahovi*

Kako se postopoma razkriva Osvaldov strah
Materina interpretacija družinskih razmer
Materino in Osvaldovo razumevanje trenutnega položaja

Stanković: *Nečista kri*

Pripovedna sredstva, s katerimi Stanković gradi dramatičnost odlomka
Sofkina in Tomčeva tragičnost
Vzroki za Sofkino pasivnost
Raba časov v odlomku in njih pomen

Levstik: *Popotovanje iz Litije do Čateža*

Primerjava Levstikovih idej z evropskim realizmom

Jurčič: *Deseti brat*

Jezikovna sredstva v dvogovoru med Slemeniškima. Prepričljivost?
Manica kot kliše mladega dekleta v romantiki
Pojmovanje zakonske zveze z ženskega in moškega stališča v odlomku

Jurčič: Telečja pečenka

Ali je Bitič prikazan enostransko ali večplastno
Bitičeve prehrabne navade in realizem
Jezikovna sredstva, za katerimi čutimo avtorjevo stališče
Prvine, po katerih sklepamo, da je Bitič tip (če sploh je?)

Jenko: Obrazi

Tipologija petih Obrazov — od subjektivnosti do objektivnosti
Razčlemba glavnih stilnih figur vsaj v dveh pesmih
Na katerih ravneh lahko razumemo pesem o mladi brezi in zakaj

Stritar: Kritična pisma

Primerjava Stritarjevih idej o kritiki z današnjo vlogo kritike
Jezikovna sredstva kritike pri Stritarju in danes
Subjektivnost meril vrednotenja. Ali so mogoča objektivna merila?

Kersnik: Jara gospoda

Razčlemba statusnih simbolov in vedenja jare gospode
Dokaži, v čem je jara gospoda kot »jara« ogrožena in kako se zato vede
Ančka v primerjavi z drugimi ženskami. Kako jo vrednotijo ženske in kako moški?
Opis in razčlemba tipične zakonske zveze v Jari gospodi
Razčlemba strukture povesti
Kdaj se pojavljajo opisi narave in kakšno vlogo imajo

Tavčar: Visoška kronika

Vloga zgodovine v Visoški kroniki
Značaj prvoosebne pripovedovalca, kot se nam kaže sam
Kaj prvoosebna zgodovinskemu romanu doda, kaj mu odvzame
Tipi žensk v romanu ob Agati
Kronikalnost in arhaizacija besedila kot vrsta stila in njuna prepričljivost

Gregorčič: Človeka nikar

Razčlemba izpovednega zaporedja v pesmi, načela organizacije
Stilne figure, povezane z molitvijo in psalmom
Funkcija molitve na splošno v primerjavi z Gregorčičevo pesmijo

Aškerc: Mejnik

Razčlemba dramatičnosti balade. Kje je vrh?
Količina in vrsta opisa v pesmi v primerjavi z dvogovorom in samogovorom.
Problem nadnaravnosti v pesmi

Baudelaire: Sorodnosti

Izpis in klasifikacija sinestezijskih

Baudelaire: Harmonija večera

Razčlemba rabe izrazov, povezanih z liturgijo
Ponavljanje v pesmi. Kako se pri ponovitvi spremeni prvotni pomen verza
Katere čutne zaznave so vpletene v Harmonijo večera, povezava in kontrastnost barv in zvokov

Rimbaud: Po vesoljnem potopu

Dijak sam napiše podoben sestavek in opazuje nastajanje

Primerjava pojmov pri Rimbaudu in v lastnem sestavku. Kaj pomenijo, kaj se skriva za njimi

Wilde: Saloma

Saloma kot osrednja osebnost drame in druge osebe v povezavi z njo

Vzroki negativnosti v Salominem značaju

Salomino razmerje do moških, kompleksnost njenega razmerja do Janeza Krstnika

Primerjava med metaforiko Visoke pesmi in metaforiko v Salomi

Perverznost in estetika kot vsebina in forma

Motiv lune v Salomi

Kette: Na trgu

Kettejevo razmerje do Angele v primerjavi s Prešernovim do Julije

Romantičnost noči na novomeškem trgu, ironija

Glavna metafora v razmerju do celotne pesmi

Kette: Na molu San Carlo

Primerjava obeh v Kettejevih pesmih omenjenih deklet

Čutne prvine v pesmi

Romantično vzdušje v primerjavi s pesmijo Na trgu

Murn: Vlahi

Vlahi kot Murnovo videnje sveta

Katere nadrobnosti so pri opisu Vlahov poudarjene in zakaj

Od kod vse izvira žalobnost pesmi

Murn: Pesem o ajdi

Razčlemba barvne lestvice pri zorenju ajde

Razlaga strukture pesmi s posebnim poudarkom na koncu

Katere čutne zaznave so vpletene v pesem

Murn: Sneg

Struktura pesmi. Kako impresionistični vtis v prvi kitici odgovarja refleksiji v drugi?

Kaj v pesmi pomeni izpuščanje glagolov v prvi kitici? S čim so nadomeščeni?

Razčlemba ločil in njihove vloge v drugi kitici

Cankar: Epilog

Razčlemba Cankarjeve kritike. Komu je namenjena, kako prepričljiv je? Primerjava s Stritarjevo kritiko

Cankarjev osebno razmerje do umetnosti

Razčlemba Cankarjeve ironije. Katera stilna sredstva uporablja?

Cankar: Na klancu

Kdaj se v poglavjih pojavlja vodilni motiv? Kako spreminja svoj pomen? Razčlemba Franckine telesne in duševne podobe v romanu

Moč Franckine ljubezni in preizkušnje, ki jih doživlja

Razlika med učiteljem in Franckinimi otroki

Cankar: Hiša Marije Pomočnice

Zgradba odlomka. Kako se napoveduje tragični konec? Ali lahko govorimo o dramatičnosti?

Razčlemba nevarnosti, ki grozijo kanarčku
Molk kot sredstvo dialoga — razčlemba konca
Motiv rok v odlomku

Cankar: Hlapec Jernej in njegova pravica

Jernejevo pojmovanje lastnine v nasprotju s splošno priznanim. Logika takega pojmovanja
Idejna plat Jernejeve molitve
Primerjava biblijskega sloga v Hlapcu Jerneju z Wildovo Salomo. Katere plasti biblijskega sloga aktivira paraboličnost?

Cankar: Kralj na Betajnovi

Razčlemba dramatičnosti odlomka. Kje je vrh?
Kako se spremeni Kantorjevo razmerje in način govora, ko ugotovi, da Maks ni nevaren
S katerimi sredstvi grozi in izsiljuje Kantor

Cankar: Podobe iz sanj — Edina beseda

Razčlemba strukture črtice — razmerje med pripovedjo in meditativnostjo
Pripovedovalčevi občutki pri posameznih smrtih, kateri je glavni, kateri najmočnejši
Motiv ustnic v črtici
Konec v primerjavi z ostalo črtico. Zakaj pride konec šele po na videz že zaključenem premišljevanju

Cankar: Hlapci

Zgradba drame. Kateri deli so najbolj dramatični in zakaj
Šibke in močne osebnosti v drami in njihov vpliv na dramski potek
Jermanova ljubezen do matere v primerjavi s Cankarjevo
Tipi žensk v drami in njihovo razmerje do Jermana
Se Jerman duševno zlomi? Bi bilo mogoče dramo končati z njegovim samomorom?

Župančič: Ti skrivnostni moj cvet

Razčlemba stilnih, predvsem čustveno poudarjenih prvin v pesmi
Simbolika rože mogote. Kako jo lahko razumemo?

Župančič: Duma

Pozitivne in negativne plati domovine in tujine
Lirični deli Dume, pojavljanje, vloga
Primerjava idej v Dumi in Kurentu (če je bil obravnavan)
Razlaga zaključka. Zakaj je toliko vprašanj in kaj pomenijo?
Otroški spomini lirskega subjekta: razširitev ali zastranitev v Dumi
Razčlemba stilnih figur na omejenem odlomku

Iz Cankar: S poti

Zgradba odlomka. Potopisne in esejске prvine
Pripovedovalčevo razmerje do slovenske književnosti
Prvine intelektualnega stila. Primerjava stila v odlomku z odlomkom Ivana Cankarja.

Gradnik: Eros—Tanatos, Pisma

Primerjava pojmovanja smrti in ljubezni v besedilih
Razvoj motiva ljubezni in smrti v Pismih

Življenjska filozofija v Pismih. Katere ključne metafore jo ponazarjajo?

Gradnik: Mors victrix

Smrt zmagovalka v primerjavi s smrtjo—tanatosom

Izbira podob iz narave in glavna ideja pesmi

Dosežki

Primeri spisov, ki so navedeni, so delčki v procesu učenja pisanja eseja. Dijaki so se učili esejske tehnike sistematično in so za spise dobivali povratne informacije v obliki opisne ocene.

Spisi niso lektorirani.

Odnos do ženske v 19. stoletju

Status žensk lahko najbolj razberemo iz svetovne književnosti iz tega časa. V 19. stoletju so moški z ženskami (ženami) ravnali kot s predmeti. Imeli so jih samo za rojevanje otrok in za okras v hiši. Pisatelji so jih v glavnem kot take tudi orisali, obstajajo pa tudi izjeme.

Flaubertova *Gospa Bovary* je tipičen ženski realistični lik — nezadovoljna meščanska žena, ki se je zaradi očetove volje morala poročiti z 20 let starejšim moškim brez ljubezni. Podobno se godi z Manico iz Jurčičevega *Desetega brata*, kjer se njen oče odloča, s kom se bo poročila — vse samo zaradi premoženja in ugleda družine, za njeno (ne)srečo pa mu ni bilo mar. Njegova žena pa se v te »moške« zadeve seveda ni smela vmešavati.

Skrajnost ravnanja z ženskami kot s predmeti je primer Zofke v Stankovičevem romanu *Nečista kri*. Zopet samo zaradi premoženja in ugleda družine se je Zofka morala poročiti z nekim dečkom, mladim povzpeticnikom, ki bi ji lahko bil sin. Ko se nekako navadita drug na drugega, pride do konflikta spet zaradi denarja in izzove ga zopet njen oče. Zaradi kulture, v kateri je bila Zofka vzgojena, je bila pri vseh teh zapletih popolnoma pasivna in se je vdala usodi. Bila je kot predmet, s katerim lahko vsakdo počne, kar si želi. Čisto nasprotje temu pa je Ibsenova drama *Hiša lutk*, kjer se Nora upre svojemu možu Torvaldu, ki je bil zaradi tega upora čisto iz sebe ter preprosto ni mogel dojeti, kako se lahko njemu, moškemu, upre ženska in to njegova žena. Ta drama je takrat izzvala vrsto kritik in prepiranj.

Ženska v prejšnjem stoletju ni mogla oziroma se ni smela poročiti s tistim, ki ga ljubi, kaj šele, da bi se poročila z nekom iz višjega stanu, kot je to primer v Kersnikovi *Jari gospodi*. Tu se Ančka, navadna točajka brez izobrazbe, poroči z Andrejem Vrbanojem, lokalnim sodnikom. Težave je imela že s tem, da se ni znala obnašati v »visoki« družbi in žene ostalih gospodov, kakor tudi gospodje sami, so, razen ene izjeme, nanjo gledali zviška. V tej Kersnikovi povesti postane Ančka predmet med Pavlom in Andrejem. Pavel skuša doseči nemogoče — dobiti Ančko za ženo. Ko Andrej, ki je bil trdna osebnost in se je dokaj čudno obnašal do žensk, na koncu izve, da ga ona vara, jo enostavno zapusti, zavrže, Pavel pa se tudi ne zmeni več zanjo. Ančka doživi še hujši konec kot gospa Bovary, ker se je poročila z nekom iz višjega stanu.

Ženska je že od nekdaj v družbi veljala za manjvredno, čeprav lahko dokaže ravno nasprotno (na primer *Antigona*), vendar je moški šovinizem pri tem močnejši. V novem in tudi v srednjem veku je bil tako močan, da ženski sploh misliti ni pustil. Danes je le nekoliko bolje, čeprav prave enakopravnosti, na žalost, še ni videti.

Dean Zagorac

Spis kaže lepo razvidno linearno esejsko strukturo s tezo in odstavki argumentacije. Dijak se drži teme, analiza teče bolj na konkretnih primerih kot na abstrakciji. Tudi jezikovno je opazen logičen in povezan stil.

Taki šolski eseji zahtevajo znanje snovi in jasne pojme o organizaciji besedila. S sistematičnim delom se jih lahko nauči pisati večina dijakov.

Wildeova Saloma — poosebljena nečimrnost ali žrtev strasti

Wilde je biblijsko Salomo, ki se strogo ravna po navodilih svoje matere, spremenil v močno osebnost, ki stori vse, da izpolni svoje želje in zadovolji svoje strasti. Prav slednje pa jo nazadnje peljejo v smrt — postane torej njihova žrtev.

Mogoč je seveda tudi drugačen pogled na Salomino obnašanje. Salomo lahko jemljemo kot nečimrno žensko, ki uživa v tujih komplimentih, lastni lepoti in oblasti nad moškimi, ki jo poseduje zaradi nje. Ta je tako velika, da jih lahko pripravi do izpolnjenja vsake njene želje, kakor to stori Herod, ali pa jih celo pelje v smrt, ki je je deležen mladi Sirijec zaradi pretirane zagledanosti vanjo. Če sklepamo na tak način, pridemo do sklepa, da je Saloma pravzaprav le poosebljena nečimrnost, nekaj zlega in ostudnega, kar se pač skriva za lepo zunanostjo.

Toda taka trditev se nam podre, ko pridemo do konca. Saloma mora umreti. Bistrournost, s katero je lahko prej obvladovala okolico, ji odpove in prevladajo strasti. Finalnega dejanja, torej zahteve po Johanaanovi smrti in poljubljanja njegove mrtve glave, kar predstavlja kršenje norm celo v moralno zelo šibki družbi, ne izvrši iz nečimrnosti, temveč zaradi močnih neustavljivih strasti — te pa jo vodijo v smrt in postane njihova žrtev.

Ponovno je možen drug pogled na razplet Wildeove drame. Saloma je kaznovana za svojo nečimrnost in pohoto ter seveda za zločin, ki ga stori s svojo zahtevo po Johanaanovi glavi.

Toda tak razplet ne bi sodil v Wildeov pogled na svet. Predstavljal bi zmago ti. morale, ki jo avtor očitno zavrača. Njegova opredelitev do nje se jasno kaže v Johanaanovem karakterju, ki do skrajnosti zavrača vse, kar je čutnega, zaradi česar izpade kot blaznež, ne pa kot dober človek, ki želi urediti svet.

Poleg tega ne smemo pozabiti, da je Salomin krvnik prav tisti Herod, ki je izdal zadnji ukaz za Johanaanovo obglavljenje. Če bi avtor želel konec, ki bi predstavljal zmago morale, bi moral kaznovati tudi njega, ki je v zameno za en sam ples Salomi ponudil vse, kar bi si zaželela, pri čemer v svoji nepremišljenosti ni izključil stvari, kakršna je človeško življenje. Za svoje izrazito nemoralno vedenje bi morala biti kaznovana tudi Herodiada, ki si je želela Johanaanovo smrt le zaradi njegovih besed, ki ji niso bile v prid.

Saloma ima za svoje dejanje močnejši motiv od užitka ali strahu pred izgubo ugleda — strasti, ki se jim ne more upreti. Herod in Herodiada lahko svojo krivdo prikrijeta — prvi s svojim nekoliko prismuknjnim značajem, slednja s svojo bolj ali manj stransko vlogo pri Johanaanovi usmrtni — medtem ko gre Saloma pri kršenju norm do konca, pa ne zaradi hudobije, temveč zaradi neustavljivih strasti, in tako izpade kot zločinka ne samo v očeh nenatančnega bralca, temveč tudi v očeh Heroda, ki se ob spoznanju (svoje lastne) napake znese nad njo in ukaže njeno usmrnitev.

Za modrovanje o morali pri Wildeu torej ni prostora — obstajajo le strasti in Saloma je njihova žrtev. Bistrurnost ji služi za njihovo izpolnjevanje in tudi če zahtevajo več, kot je dovoljeno, jih mora zadovoljiti. Iti mora do konca, kar jo nazadnje pelje v smrt.

Boštjan Makarovič

Pri tem eseju je bila dodana zahteva, naj dijaki v postopku argumentacije vključijo tudi protiargumente. Spis kaže, da se avtor spretno in izvirno odziva na problematiko Salominega lika.

Kersnikova Ančka in Cankarjeva Francka

Vsakdo se ne bo strinjal s tem, da beseda gore premika. Vendar pa ena sama beseda lahko spremeni marsikaj. Igra besed se še bolj razpase v zapisanih besedah, saj ljudje raje in lažje izlivajo svoja čustva na papir. Kakšen tekst bo nastal, je v glavnem odvisno od avtorjevih čustev. Na končni izdelek vpliva njegovo razpoloženje, odnos do junaka in do pisanja zgodbe same. Naj se avtor še tako trudi zabrisati svoje sledi, vedno neke pusti nekaj, po čemer ga bomo spoznali. Ali je po tem takem mogoče, da dva avtorja iz iste snovi, napišeta enak tekst? Verjetno ne. Z vsakim stavkom puščata tekstu edinstven pečat.

Čeprav sta romana Jara gospoda in Na klancu precej različna, imata nekaj skupnih imenovalcev. Najbolj podobni sta dve osebi: Ančka in Francka.

Ančka ima v romanu le malo vloge. Je le orodje, po katerem Kersnik poseže, da se zgodba dramatično razplete. Ančka je sirota, stric jo iz usmiljenja vzame k sebi. Od ranega otroštva ji za vratom čepijo tako imenovani dobrotniki, ki se jim mora ves čas ponižno zahvaljevati. Hvaležna mora biti za vse. Zbadanje pijanih gostov v krčmi nemo prenaša, saj je pač nižja od njih. Sama nima ničesar, oni pa si to, kar zapijejo, plačajo s svojim, lastnim denarjem. Ko pa Ančko Vrbanoj prosi za roko, se ji prižge srečna zvezda. Srečna je, vsaj za kratek čas. Ko pa se vse v hipu konča, se zave. Odprejo se ji oči. Sprevidi, da zanjo srečne zvezde ni in je tudi nikoli ni bilo. Ne joka za dobrim življenjem, saj je prepričana, da je taka usoda. Sprijazni se s tem, kar ji je dano, ne obsoja ne sebe ne nikogar drugega. Umre v skrajni bedi in nikogar nima, ki bi jokal za njo.

Franckina usoda je skoraj enaka. Rodi se že zavržena, obsojena na propad. Zdi se kot sirota, saj ji mati in sestra ne nudita nikakršne topline. Otroštvo preživi pri tujih bogatih ljudeh, ves čas se ponižno uklanja njihovim zahtevam. Sprijaznjena je s svojo usodo. Edini svetli trenutek ji predstavlja najstniška ljubezen s slikarjem. Takrat se edinokrat odtrga od tal in zajadra v oblake. Prvikrat ji zasije upanje, da lahko skrene s poti, ki ji jo je začrtala usoda. Kmalu pa skusi kruto resničnost. Vidi, da se s te poti ne da. Edina svetla točka so njeni otroci, a tudi ti upi ugašajo drug za drugim, ko se k njej vračajo umirat. Kot Ančka, se je nesposobna braniti.

Zgodbi se zdita enaki. Enaki usodi, enaka konca. Vendar nikakor nimamo takega občutka pri prebiranju obeh knjig. Ko odložiš Jaro gospodo, ti ne da misliti preveč. Prišlo je do konflikta med dvema dedcema, nekaj je govora o neki ženski, ki na koncu umre. Nihče ne joka za Ančko.

Cankarjeva knjiga pa nam pusti čisto druge občutke. Francka se nam na moč smili, vzljubimo jo kot majhnega otroka, ki je neobgljen. Sovražimo vse, ki so jo pripeljali do takega konca. Ima nas, da bi stegnili roko, jo pobrali, ko teče za vozom in pade. Vzeli bi jo v svoje okrilje.

Nobenih takih občutkov ni pri Ančki. Ta se zdi kot punčka iz cunj in ne bitje z občutki, ki ga je možno tudi prizadeti. Je zaslužena kazen za Pavleta in nič drugega.

Zakaj torej zgodbi na nas tako drugače vplivata? Skrivnost je v pisanju. Tisto nepomembno obračanje besed in stavkov, vzporejanje misli. Kersnik je imel ves čas pred očmi le konflikt med Pavletom in Andrejem, ki ga je poskušal karseda plastično prikazati. Za to ni izbiral sredstev. Pri tem ga ne zanimajo čustva. Pove nam le zgodbo, ne obremenjuje nas z globljim doživljanjem čustev.

Cankarja pa ne zanima zgodba sama. To so le skrbno izbrani dogodki, ki v nas vzbujajo točno določene občutke. Njegov namen je bil, da nas primora k temu, da nekaj čutimo. Da občutimo bedo, da zaznamo plesniv vonj hiš na klancu. Njegovi dialogi se zato razlikujejo od Kersnikovih, njegovi stavki so oblikovani drugače.

Kontrast med obema tekstoma je prav gotovo dovolj velik, kot je tudi dovolj podobnosti med usodama obeh junakinj.

Esej je nastal kot vaja ob naslovu za poskusni esej pred poskusno maturo četrtošolcev. Dijaki niso dobili lista z navodili kot četrtošolci in se posebej na spis niso pripravljali. Obe deli so prebrali za domače branje in jih obdelali v predpisanih dvakrat dveh urah pouka.

Viri in literatura

Biet in dr. : *Litterature 2*, Magnard, Pariz 1990

E. de Bono: *Tečaj mišljenja*, Ganeš, Ljubljana 1992

Clanchy, Ballard: *How to Write Essays*, Longman, London 1991

B. Krakar: *Skice za književno didaktiko*, ZRSŠ, Ljubljana 1988

Književnost v prvem letniku srednje šole, ZRSŠ, Ljubljana 1993

D. Poniž in dr.: *Esej in šolski esej*, ZRSŠ, Ljubljana 1993

Vivian, Jackson: *English Composition*, Barnes in Noble, ZDA, 1963

F. Žagar: *Šolske besedilne vrste*, Obzorja, Maribor 1992

Gradiva za mednarodno maturo — Subject Guide in seminarska gradiva

Gradiva za seminarje o književnosti na maturi, RPK za slovenski jezik

Gradiva za seminarje aktiva slavistov v okviru RE Gimnazije Bežigrad

Delo v razredu in spisi dijakov Gimnazije Bežigrad zadnjih treh let